

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

Јеротијевић Душан
Факултет за пословно индустријски
менаџмент, Младеновац

СТРУЧНИ РАД
Рад је примљен 01.04.2014.
Рад је одобрен 12.05.2014.

ЕКОНОМСКИ И ПОЛИТИЧКИ УЗРОЦИ УВОЂЕЊА ШЕСТОЈАМУАРСКОГ РЕЖИМА

Апстракт

Почетак двадесетог века донео је велика искушења, велике жртве и велике победе српском народу. Политички и економски сукоб са Аустро-Угарском, ратови са Турском и Бугарском и коначно Први светски рат донели су велике победе и истовремено нова искушења. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца требало је да донесе мир изнуреном српском народу. Тако међутим нису мислили нови суграђани, пре свих Хрвати, али и неке мањине (Шиптари, Мађари итд.) Иако поражени у рату, у миру су се врло брзо сви окренули против Срба иако су њихова права била иста или већа од оних које је уживао српски народ. Уз то и једна нова групација, комунистичка партија Југославије, разматала се антисрпством и спроводила многе терористичке акције. Због тога је и период од 1919. До 1929. Године био прожет политичким сукобима и кризама владе и парламентаризма. Увођење шестојануарског режима био је покушај смиривања такве ситуације уз значајно учешће Краља. Дошло је и до формирања аминистративних јединица-бановина, које су требале да ублаже међурегионалне разлике. Иако народ, у већини, није имао негативан став према овим променама, после погибије краља Александра политика „интегралног југословенства је напуштена“.

Кључне речи: Краљ, Срби, Хрвати, режим, бановине.

ЈЕЛ Класификација: К1, К19

ECONOMIC AND POLITICAL CAUSES JANUARY'S INTRODUCTION OF SIXTH REGIME

Abstract

Beginning of the twentieth century brought great challenges, great sacrifices and great victories Serbian people. Political and economic conflict with the Austro-Hungarian empire, the wars with Turkey and Bulgaria, and finally the First World War brought a great victory and at the same time new challenges. The creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was supposed to bring peace deadbeat Serbian people. That, however, did not think the new citizens, notably the Croats, but some minorities (Albanians, Hungarians, etc.). Though defeated in war, in peace they quickly turned against the Serbs, although their rights have been equal to or greater than those enjoyed Serbian people. In addition, one new group,

the Communist Party of Yugoslavia, glorified the anti-Serbian and conducted many terrorist actions. Therefore, the period from the 1919th until in 1929. Age was infused with political conflicts and crises and parliamentary government. Beginning dictatorship was an attempt to calm this situation with a significant share of the King. There have also been forming unit's administrations - duchies, which were supposed to mitigate inter-regional differences. While people in most, had a negative attitude towards these changes, after the death of King Alexander policies, integral Yugoslav abandoned.

Keywords: King, Serbs, Croats, regime provinces.

Увод

Средином 1928. године Краљ Александар И Карађорђевић суочио се са дубоком државном, уставном и парламентарном кризом за коју политичке странке нису имале одговор. Разлози који су приморали краља Александра да посегне за радикалним решењем политичке кризе били су бројни.

Парламентаризам у Краљевини је крајем 1920-их година лагано одумирао. Политичке странке, жељне власти и утонуле у међусобне сукобе и обрачунае, биле су пре свега националне, закупљене интересима и проблемима једино народа коме су се обраћале, често занемарујући интерес државе као целине. Агитовало се демагошким паролама и запаљивим говорима који су расприривали ионако узавреле страсти, подизали атмосферу и заоштравали кризу. Националне поделе стварали су јаз и неповерење, а истовремено онемогућавале било какав договор. Непријатрљство према српском народу, већ доказано у Великом рату на бруталан и крвав начин, стално је избијало на површину. Идеја поделе са Хрватском и Словенијом била је присутна 1928. године, али се од ње одустало иако је вероватно то била најбоља опција за српски народ собзиром каква га је будућност чекала. Пресудан утицај на краља да одустане од ове опције имали су неки српски политичари (С. Прибићевић).

Економски положај уједињених земаља био је веома различит 1918. Србија исцрпљена и разрушена немилосрдним деловањем Аустроугара и Бугара (не треба заборавити и шиптарске качаке који су чинили огромна злодела за време окупације) морала је да сепоново економски врати бар на 1914. Аустроугарске територије припојене Србији су биле у много бољој ситуацији и скоро недирнуте ратним збивањима. У Црној гори је ситуација била слична оној у Србији, али срећом са мање разарања. Послератна обнова имала је делимичну потпору у ратној одштети која, међутим никада није у потпуности исплаћена Србији. Поред ових огромних тешкоћа у којој се нашла нова држава, а пре свих Србија дошло је до значајног привредног узлета. Грађене су пруге, обнављани порушени градови и села и што је јако битно привредни објекти (треба рећи да су на територији Србије између два светска рата радиле четири фабрике авиона).

Краљ је укинуо Видовдански устав и лично преузео извршну, законодавну и војну власт, а за председника владе је именовао генерала Петра Живковића. Такође су на неке друге цивилне дужности доведена војна лица. Народна скупштина је

распуштена, забрањен рад свих политичких странака, уведена строга цензура новина и књига, забрањени сви политички зборови, националне, синдикалне и верске организације, забрањена је употреба националних имена и амблема. Такође је проширен и допуњен Закон о заштити државе и уведен Државни суд за заштиту државе при Касационом суду у Београду.

Прокламована идеологија «интегралног југославенства», а име државе је промењено 3. октобра 1929. у Краљевина Југославија. Земља је административно подељена у девет бановина које нису пратиле историјске границе.

Проглашење новог режима

Страх од федерализације, тврдоглаво истрајавање на централизму, „троименом народу“ и државном јединству уз негирање политичких, културних и историјских различитости и посебности потпуно су паралисали сваки конструктиван рад, државни и парламентарни. Непознавање и неразумевање народа, неуједначавање законодавства, различити порески системи, непотпуно решено аграрно питање, недовољна саобраћајна и економска повезаност покрајина, различити услови живота, степен образовања и писмености, али и финансијска и привредна криза која је угрожавала стабилност земље, одржавали су унутрашње баријере које су десет година по уједињењу биле једнако живе као и 1. децембра 1918. Делујући у складу са максимумом „спас државе је највећи закон“, краљ Александар је покушао да после само десет година заједничког живота „троимени народ“ административним мерама стопи у једну нацију и изгради јаку националну државу способну да се супротстави спољним непријатељима. Петогодишњи државни пројекат краља завршиће се потпуним и трагичним неуспехом, како политичким тако и личним.

Неколико месеци пре проглашења диктатуре краљ Александар је предузео извесне кораке да обезбеди спољну, а делимично и унутрашњу, подршку новом режиму. Т. Стојков наводи да је краљ у директним и индиректним контактима са страначким првацима наговештавао прелазак са парламентаризма на режим диктатуре и покушавао да их придобије да ново стање приме без отпора, ако не да га директно подрже.¹ Пропаст дипломатске мисије Анте Трумбића у Лондону и подршка коју је краљ добио у Паризу новембра 1928. јасно су указивали да при преласку на нови режим не треба очекивати било какве политичке прекоре и негодовања савезника, већ само прећутну подршку.

Шестог јануара рано ујутру, на православни Бадњи дан, краљ се прокламацијом „Моме драгом народу, свим Србима, Хрватима и Словенцима“ обратио поданицима информишући их о промени режима и објашњавајући мотиве који су га навели на такав корак. У Манифесту је истакнуто да су парламентаризам „почеле злоупотребљавати политичке странке у тој мери, да је постао сметња за сваки плодносни рад у држави“. Како је парламентарни рад добио „негативно обележје“, а „жалосни догађаји и раздори у Народној скупштини су поколебали код народа веру у корисност ове установе“, владар је, „раздиран вапајем народних маса које су руковођене својим природним и здравим расуђивањем већ одавно назирале да се

¹ Стојков, Т., *Опозиција у време шестојануарске диктатуре*, Просвета, Београд 1969 стр. 54–55.

више не може ићи путем којим се досада ишло“, одлучио да од таквог „нездоровог политичког стања“ заштити унутрашњи живот и на предак, спољне односе државе и углед земље у иностранству. За највиши циљ своје владавине краљ Александар је прогласио „чување народног и државног јединства и државне целине“. Овим прогласом је распуштена Народна скупштина изабрана 11. септембра 1927. и укинут Видовдански устав, док су сви закони остали на снази до доношења краљевог указа о њиховом укидању.²

Законом о краљевској власти и врховној државној управи краљ је проглашен за „носиоца све власти у земљи“ који проглашава законе, заповеда војском, оглашава рат и закључује мир, представља државу у односима са иностранством и врши све амнестије и помиловања. Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави прописао је забрану и растурање свих удружења и странака који су носили „обележје верско или племенско“, док су оснивање нових и опстанак постојећих били везани за нарочиту дозволу управних власти, тј. великог жупана оне области где је било главно седиште друштва. У току јануара распуштене су све политичке партије, њихове просторије су запечаћене, а архива одузета.

Мандат за састав прве владе краљ је поверио генералу Петру Живковићу, јер је „свој ауторитет могао пренети на личност која апсолутно стоји изван свих странака“. Патријарх Гаврило је о првом председнику владе записао: „... Он је целог живота био војник и провео живот у касарни, и није познавао политички живот и околности које се спроводе у политичком раду. Он је у животу научио да командује потчињенима и својим младим официрима. Свему је то давало изглед крутог држања, које му је штету причињавало. Нарочито у опхођењу са људима он се понашао као да је био у касарни.“ У нову нестраначку владу ушли су политички прваци из претходног раздобља: радикали Никола Узуновић, Милан Сршкић, Урош Круљ, Лазар Радивојевић и Стеван Савковић, демократе Воја Маринковић и Коста Кумануди, вођа словеначких клерикалаца Антон Корошец и Хрвати Ото Франгеш, Славко Шврљуга, Тугомир Алауповић, Желимир Мажуранић и Мате Дринковић. Од војних лица у влади је, поред Живковића, био још једино генерал Стеван Хацић који добио портфељ министара војске и морнарице. Влада је тако, нарочито уласком петорице Хрвата, добила југословенски карактер.

Припремајући се за прелазак на нови режим краљ Александар је више стрепео од реакције у Србији него у Хрватској, највише због тога што су од краја 19. века у политички живот Краљевине Србије били укључени најшири слојеви становништва, што није било до те мере карактеристично за бивше аустроугарске делове Краљевине. Показало се да ипак да су страховања краља била неоснована. Потонуле у страначка трвења и међусобне сукобе, политичке партије су досадили биначком телу у Србији. Демократска странка је уласком Куманудија и Маринковића у владу и формално била подељена на групу која је подржала нови режим и непријатељски настројену струју око Љубе Давидовића и Милана Грола. Радикали су своје негодовање испољили искључењем из Главног одбора оних чланова који су ушли у владу. Једини страначки вођа који је на укидање парламентаризма реаговао јавно био је Владимир Мачек. Сматрајући да је хрватско питање једино

² Прокламација „*Моме драгом народу, свим Србима, Хрватима и Словенцима*“, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6, 6. јануар 1929.

истински важно питање у Краљевини, вођа Хрватске сељачке странке је рачунао на то да ће се, у ситуацији када је Видовдански устав укинут, лако договорити са двором о државном преуређењу. Разочаран односом краља, који није поступао у складу са политичким програмом и жељама странке на чијем се челу налазио, Мачек се окренуо пасивном отпору, чекајући да се режим сам од себе уруши, што је била тактика за коју су се определиле и српске политичке странке. Ипак, укидање партија и замирање политичког живота много је више погађало српске странке, навикле на изборне борбе и парламентарни рад, него ХСС која је већ 1929. попримала обележја свехрватског народног покрета.³

Становници готово читаве земље, уморни од сталних политичких криза и страначких свађа, прихватили су завођење диктатуре са извесним олакшањем. Британски конзул у Загребу Кенет Боден известио је крајем јануара 1929. Форин офис да су Хрвати и Словенци прилично задовољни новим режимом и мерама које су проглашене привременим. Становништво на овим просторима ипак, како је известио Боден, верује у „добре намере“ краља, а пет Хрвата у влади сматра „високо карактерним људима“, „добрим Хрватима“ и „вероватно федералистима“, па велике наде полаже у њихов утицај. Да је ентузијазам према новом режиму у Хрватској потрајао најмање неколико месеци, сведочи и каснији Боденов извештај, писан највероватније почетком априла, у коме се каже да у Загребу влада веће задовољство овом владом него било којом другом од уједињења. Почетно добро расположење хрватског живља према режиму и оптимизам који је за владао били су последица веровања Мачека и читавог ХСС- а да је ново стање прилика да се хрватски политичари у договору са краљем изборе за државно преуређење. Прелазак на диктатуру подржали су и привредни и финансијски кругови, интелектуалци, војска, Српска православна црква, Римокатоличка црква и старо католици, као и савезници – Француска, Чехословачка па чак и Велика Британија. Треба напоменути да је ово и почетак периода светске економске кризе, па се може потпуно разумети жеља привредних кругова за чвршћом влашћу која би на неки начин гарантовала стабилну економију. Мора се истаћи да је економија Краљевине Југославије доста успешно поднела ову кризу и из ње изашла са новим пројектима и плановима. Такође, национална валута, динар био је тридесетих година двадесетог века међу најстабилнијим у свету.

Упоредо са јављањем, још увек спорадичног, незадовољства у народу, слабила је подршка савезничких влада, а и страно јавно мњење, делимично због неповољних новинских извештаја, али и репресије према противницима диктатуре, од половине 1929. почело је да се окреће против режима. Влада Петра Живковића покушала је да уједначи законодавство, реорганизује државну управу, модернизује и боље организује администрацију, искорени корупцију. Шест правних подручја која су опстојавала првих десет година живота државе Срба, Хрвата и Словенаца постепено су ликвидирани. Само за првих шест месеци новог режима донето је укупно 132 закона и уредби. Један од најважнијих корака било је доношење заједничког Кривичног законика за територију читаве Југославије и уређење целокупног судског законодавства. У заслуге кабинету генерала Живковића треба при-

³ Кончар, Р., *Опозиционе партије и аутономија Војводине, 1929–1941*, Мир, Нови Сад 1995 стр. 49.

писати и побољшање администрације, убрзавање рада судства, рад на сузбијању корупције, колико је то уопште било могуће будући да се радило о старом оријенталном наслеђу и уобичајеном виду завршавања послова. Савременици се углавном слажу у оцени да је и на дужности председника владе Живковић наставио да се понаша као војник. У политику се није много разумео, резонувао је војнички, али је био убеђен у своје способности. Министре је прекоревао ако би мало закаснили на седницу владе, настојао је да се меша у послове свих министарстава и да у свакоме има понеког „свог“ човека.

Подела на бановине и инаугурација политике „интегралног југословенства“

Већ од јануара 1929. штампа је спорадично писала да се припрема нова територијална подела Краљевине, која би заменила поделу на 33 области из 1922. године. Спекулисало се о увођењу 4, 6, 12 или 15 територијално-управних јединица. До доношења Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја чекало се пак до 3. октобра 1929. Краљевина СХС је овим законом била службено преименована у Краљевину Југославију, чиме је одбачен концепт Николе Пашића о очувању српског али и осталих племенских имена у називу државе, што је фактички означило прелазак са компромисног унитаризма на југословенски интегрализам.⁴ Закон је увео нову административну деобу на девет управних јединица, названих бановинама, док је Београд са Земунском и Панчевом сачињавао Управу града Београда као престонице.⁵ Подела је начињена према географском критеријуму, а „водило се рачуна да поједине бановине буду толико велике, да као економске целине буду потпуно способне за живот“. Бановине су, осим Приморске, добиле имена по рекама, а бановинска седишта су установљена у следећим градовима: Љубљани (Дравска), Загребу (Савска), Сплиту (Приморска), Цетињу (Зетска), Сарајеву (Дринска), Бања Луци (Врбаска), Новом Саду (Дунавска), Нишу (Моравска) и Скопљу (Вардарска). Седишта бановина налазила су се у главним културним и економским центрима који су сви, сем Ниша и Бања Луке, и раније били седишта покрајинске управе. Формирање просторно велике Савске бановине, у чији су састав ушле Хрватска и Славонија, узвраћање банске части, требало је да представља уступак хрватском становништву. Треба напоменути да је у оквирима Савске и Приморске бановине остао велики део српског народа.

На челу бановине налазио се бан, представник краљевске владе и шеф државне управе у бановини. Постављао га је краљ указом на предлог министра унутрашњих послова, а уз сагласност председника владе. Њему су били потчињени сви органи опште управе и сва надлежства у бановини. У рукама бана биле су концентрисане све јавне службе, сва државна власт на територији поверене му бановине, осим војне, а бан је био потчињен директно министру унутрашњих дела, коме је припадало врховно вођство целокупне државне управе и врховни надзор над управним властима. Подела на бановине је, осим покушаја форсираног ста-

⁴ Димић, Љ., *Историја српске државности*. Србија у Југославији, САНУ, Београд 2001, стр. 140.

⁵ Службене новине, бр. 223, 5. октобар 1929.

пања јужнословенских народа, представљала и покушај делимичног задовољавања тежњи дела становништва који је био федералистички расположен, у складу са утопијским схватањима режима и прокламованом политиком „народног и државног јединства“. Британско посланство је сматрало да закон о подели земље на бановине представља „умешно настојање да се задовоље различити делови земље, без овековечавања њихових граница, било географских или моралних“. Чак је и опозиционим првацима изгледало да се диктатура ближила крају, будући да је нова управно-територијална подела доживљавана као „попуштање централизма и извештан корак према федерализацији“. Државне власти су покушале да помирене помирљиво – да направе уступак присталицама федерализма тако што ће државу учинити још више централистичком. Показало се да су новим административним решењем били задовољни једино Словенци окупљени у једној бановини, која додуше није уживала било какву самоуправу, али и Срби из некадашње Црне Горе у који су се нашли у Зетској бановини чија је територија далеко превазилазила „историјске границе“ некадашње Краљевине Црне Горе.

Идеологија националног и државног јединства, која је утемељена шестојануарском прокламацијом и учвршћена поделом државе на бановине, пуни израз добила је тек у Декларацији усвојеној на седници Министарског савета 4. јула 1930. У Декларацији је прецизирано да су државну и националну политику у Југославији одредила два „историјска чина“ – шестојануарска Прокламација и Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја. Политичке партије не могу учествовати у новом режиму и државној управи, истичано је у Декларацији, „јер је необорива чињеница да је познати рад политичких партија довео у питање не само животне, привредно-економске интересе државе и народа и сваког појединца, већ је најозбиљне угрозио народно и државно јединство“, па стога странке „више не постоје и у старом свом виду се више не могу повратити“.⁶

На који начин је нова идеологија интегралног југословенства доживљавана у Хрватској најбоље сведочи меморандум који су заједнички припремили Август Кошутић, потпредседник ХСС-а и Јурај Крњевић, главни секретар те странке. Представка упућена Друштву народа почетком 1930. носила је потпис „делегација Хрватског народног заступства“. У меморандуму режим је оптуживан за забрану „употребе хрватског имена“, „хрватског грба и заставе“, „хрватских културних и знанствених друштава“, „истискивање хрватског језика из школа“, „кривотворење и брисање хрватске повијести у школским књигама“, „дробљење хрватских земаља и њихово подвргавање „српској превласти“, настојање да се заустави хрватски културни напредак, „запостављање хрватске вере и оштећивање гробова“. Пре него што су је упутили на разматрање Друштву народа, Крњевић и Кошутић су 24. децембра представку доставили британском премијеру Рамзи Мекдоналду. Форнофис је одбацио садржај овог меморандума, приметивши да нема сумње да се Хрватима лоше управља, али да њима није ништа горе него становницима других делова земље. Обзиром да је ова оцена дошла од великих покровитеља Хрвата лако је разумети да хрватску политику карактеришу стални захтеви за новим уступцима, практично без ограничења.

⁶ Значајна седница Министарског савета. Претрес опште политичке ситуације. Подвлачење југословенске националне и државне политике, Политика, 5. јул 1930.

Опредељивање грађана за југословенство није више била ствар избора већ обавеза и директива. Петар Живковић је истицао да је сарадња са режимом „грађанска дужност сваког поданика“, јер држава захтева од сваког да буде активан, а „ко није активан тај изјављује да је против данашњег стања“.⁷ Том „вишем“ циљу требало је да служе сви – Соко Краљевине Југославије, основан децембра 1929. уместо националних соколских друштава, школе и учитељи, државни чиновници, али и позоришне представе. Власти су пажљиво мотриле на све, нарочито на државне службенике и учитеље који су требали да безрезервно прихвате нову идеологију. Од њих се није тражило да не буду против режима, већ и да га подржавају, па су у поверљивим извештајима о држању државних службеника честе неодређене и недовољно аргументоване квалификације типа „неагитује довољно за ново стање“ и „није пријатељ реда и поретка“. Док је режим у наметању југословенства видео једини пут за консолидацију политичких прилика у земљи и излазак из кризе, бројни незадовољници широм Краљевине, пре свега у Хрватској где су отпори и били највећи, схватили су насилну унификацију као репресију и атак на националну посебност, те су на њу одговорили бунтом, али и отвореним тероризмом који ће напослетку коштати живота и краља Александра.

Октроисани Устав и повратак на парламентаризам

Краљ Александар је у шестојануарском прогласу истакао привременост режима, па се о повратку на парламентаризам и уставност почело говорити већ од проглашења Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја октобра 1929. Овакве „вести“ су од тада, некад јаче, а не кад слабије, ширене све до проглашења Октроисаног устава. Штавише, и у самом Министарском савету постојала су по питању либерализације режима крупна размимоилажења и неслагања. Војислав Маринковић, министар иностраних послова, био је за делимичну либерализацију и залагао се за измене које не би угрозиле карактер и суштину режима, али би одавале утисак лаганог повратка парламентаризму. С друге стране, Петар Живковић је тврдоглаво истрајавао на потреби настављања политике „чврсте руке“. Борба између ове две струје вођена је више од годину дана, а од краја 1929. до априла 1931. израђено је неколико верзија устава, на чијој изради су, осим краља, радили и Петар Живковић, Војислав Маринковић, Милан Сршкић и Нинко Перић.

Француска „сугестија“ из 1930. године о неопходности враћања на „редовно“ стање представљала је значајан подстицај за повратак на уставност и парламентаризам. Има, међутим, и индиција да је Француска не само препоручивала повратак на уставност, него га и захтевала, директно условљавајући тиме даљу финансијску помоћ влади.⁸ У другој половини августа краљ је на Бледу разговарао са Ацом Станојевићем и Антоном Корощем покушавајући да их наговори да прихвате нови државни курс. Постојала су два сценарија повратка на уставност и парламентаризам – први је био да Устав буде усвојен у Скупштини, ако би се за то

⁷ Димић, Љ., *Држава, интегрално југословенство и култура* 1,2, 3, Књижевност, Београд 1994 стр. 189.

⁸ Стојков, Т., *Опозиција у време шестојануарске диктатуре*, Просвета, Београд 1969 стр. 86.

приволели представници грађанских странака, пре свега словеначки клерикалци и радикали, и други који је предвиђао да највиши државни закон буде октроисан. Станојевић је, међутим, тражио да се образује неутрална влада која би спровела слободне изборе. Корошец је био спреман да још једном пружи подршку режиму, али када се повукао Станојевић и он се предомислио.⁹

Септембарски Устав је формално означио крај отворене диктатуре. За разлику од Видовданског који је државу дефинисао као „уставну и парламентарну монархију“, нови Устав је изоставио одредницу „парламентарна“. Слобода мисли и штампе била је дозвољена у „границама закона“, као и слобода удруживања, збора и договора, али је оно било строго забрањено у партијско-политичке сврхе, у сврхе физичког васпитања или на верској, племенској или регионалној основи. Овим одредбама је фактички била онемогућена обнова предшестојануарских политичких партија. Како Уставом није био уведен парламентарни режим, постојала је само кривична али не и политичка одговорност министара, а буџетско право, једно од основних средстава парламента да принуди владу на одступање, нОвим уставом било је окрњено. Нарочита улога чувара народног јединства и интегритета државе припала је краљу који је 29. чланом Устава проглашен „заточником народног јединства и државе целине“.

Краљ је новим уставом добио веома широка овлашћења. Он је потврђивао и проглашавао законе, постављао државне чиновнике, заповедао војном силом и давао војне чинове и одликовања.¹⁰ Владар је добио право законодавне иницијативе, право сазивања Скупштине у редовно и ванредно заседање као и право именовања и разрешења министра без ичијег предлога. Проблем југословенства је било његово круто наметање чиме се југословенство одвајало од друштвене стварности.

Иако је доношење Устава формално представљало прекид са отвореном диктатуром, карактер режима је остао готово непромењен. Парламентаризам је био званично поново установљен, али су Устав и пратећи закони онемогућили сваки демократски и смислени политички живот. На снази су остали и сви закони донети после шестог јануара који су били у директној супротности са новим уставом. Тако је дошло до правно парадоксалне ситуације – закони који противрече Уставу, тј. највишем државном закону, важе, а уставне одредбе које су у нескладу са тим законима су ништавне! Октроисањем Устава, на једној страни развијала се илузија да је режим чврст и да не страхује од обнове уставних права, да је југословенска идеја победила и да је кохезија земље осигурана, док се на другој страни излазило у сусрет препорукама и захтевима из иностранства, пре свега из Француске и Чехословачке.¹¹

Избори 1931. године

Септембра 1931, непосредно по проглашењу Устава, донети су закони о избору народних посланика и удружењима и зборовима, који су заправо означили почетак изборне кампање. Оба закона су фактички онемогућила било какав опози-

⁹ Исто, стр. 118-119.

¹⁰ Јеротијевић,З., Пурић, С.,*Уставноправни развој Краљевине СХС и Краљевине Југославије 1918-1941. Са посебним освртом на формирање Бановине хрватске*, Ниш Економик бр.2 2013, стр.113.

¹¹ Петрановић, Б., Зечевић, М., *Агонија две Југославије*, Просвета, Београд 1991, 70.

циони ангажман и агитацију у политичком животу Краљевине. Законом о избору народних посланика прописано је јавно гласање, а странке су могле да кандидују само земаљске листе, што је фактички онемогућило предшестојануарске странке да учествују у изборној трци. Оснивање политичких удружења, било странака или политичких друштава, Закон о удружењима, зборовима и договорима везао је за нарочиту дозволу министра унутрашњих послова, који је решавао и о томе да ли се неко удружење има сматрати политичким или не. Тиме је управним властима фактички допуштено да по слободном нахођењу и у складу са властитим интересима процењују политику и националну подобност политичких удружења која су тражила дозволу за рад.

У таквој политичкој атмосфери краљевим указом су расписани избори за прво југословенско представништво.¹² Председник владе генерал Петар Живковић преведен је у резерву, будући да је Закон о избору народних посланика лишвао бирачког права „активне офицере, подофицере и војнике под заставом“. На изборима режим је представљала владина, а не страначка листа, па је скупштинским изборима на тај начин дат значај народног референдума. Министри су од октобра месеца почели агитацију у масама, стварајући атмосферу у којој је бирачима сугерисано да излазак на изборе представља чин грађанске и политичке одговорности, али и патриотизма. На гласачима, како су представљале власти, било је да се на плебисциту изјасне да ли су за наставак консолидације стања у држави или за враћање у политички хаос који је владао до шестог јанура.

Опозициони прваци предшестојануарских странака, радикали, демократи, земљорадници, словеначки клерикалци и ЈМО, колебали су се после проглашења Устава да ли да на предстојећим изборима покушају да се супротставе режиму заједничком опозиционом листом или не. Одлучено је да се на изборима ипак апстинира, јер би с једне стране влада сигурно осујетила кандидацију опозиционе листе док би, с друге стране, излазак на изборе могао бити тумачен као признавање Устава и рестриктивних закона.¹³ Мачек је у првом тренутку, упркос својој тактици пасивног отпора режиму, сматрао да на изборе треба изаћи, јер је то прилика да се оживе страначки редови и да се манифестује незадовољство у Хрватској. Локалним првацима ХСС-а дат је налог да почну сакупљати потписе за земаљску листу чији ће носилац бити Мачек. Прваци Радикалне, Демократске, Земљорадничке странке, СЛС-а и ЈМО-а издали су 27. септембра заједнички проглас „пријатељима“, истичући да им је „онемогућено да учествују на предстојећим изборима“ и уверавајући бираче да ће новембарске изборе бојкотовати и Сељачко-демократска коалиција. Ова декларација је у току ноћи излепљена по београдским улицама, упућена дипломатским представништвима и страним новинарима и разаслата у унутрашњост. Мачек је на понуду да се изда још једна заједничка декларација опозиције одговорио да би она, када је једна већ објављена, „била беспредметна“, па су прваци СДК из да ли свој проглас у коме је стајало да је Устав од 3. септембра наметнут, да парламент неће бити „представник народа“, те да зато „на дан 8. новембра бирали шта треба да буду празна и пушта“. Структура југословенског стано-

¹² Службене новине Краљевине Југославије, бр. 221, 24. септембар 1931.

¹³ Стојков, Т., *Опозиција у време шестојануарске диктатуре*, Просвета, Београд 1969 стр. 120.

вништва, културна заосталост и непросвећеност, али и (политичка) неписменост, довели су до тога да су се опозиционе странке у одвраћању народа од избора много више служиле чистом економском демагогијом, него укидањем парламентаризма, демократије и свих политичких слобода. Изборни леци СДС-а су тек узгред говорили о интернацији Прибићевића, а на широко „доказивали“ да је због диктатуре „сав народ осиромашео и оголио“, да су скоро сви порези повећани пет пута, да се „народне милијарде троше без његовог знања“ и слично.

Иако је у питању била владина „трка са једним коњем“, избор неборбе су у појединим местима биле једнако живе као и у предшестојануарско доба. И сами кандидати и локалне власти су често забрављали да је на ступило ново, нестраначко доба. Понављао се тако изборни терор виђен на изборима двадесетих година. На дан избора народ је имао утисак да бира а не само да гласа, будући да су на владину листу у сваком срезу примана 2-3 кандидата, и то бивши радикали, демократе, клерикалци, радићевци и прибићевићевци. Штавише, у неким срединама где су деловали радикали и демократи, паралелно са позивима на бојкот избора појавили су се и апели страначких првака поменутих партија да се гласа за владине кандидате, дисиденте демократске и радикалне странке. Иако су на многим местима свесно распламсавале политичке страсти и сукобе кандидата, власти нису много марили за то који ће кандидат победити. Најважније је било грађане натерати да изађу на изборе и демонстративно пруже подршку политици „народног и државног јединства“. Тако су се у изборној јединици Грачац–Лапац на владиној листи нашла два кандидата – Паја Обрадовић и Душан Иванчевић, обојица православни свештеници. За народног посланика изабран је Иванчевић, док је неколико месеци касније краљ именовао Обрадовића за сенатора.¹⁴

На изборе је изашло 66% бирача, па су власти биле више него задовољне резултатима. Политички прваци предшестојануарских странака, који су бојкотовали изборе, оптужили су владу за велики притисак на бираче уочи избора и за фалсификовање изборних резултата. Опозиција је покушала да заједнички иступи против режима, па су се половином новембра у Београду састали челници радикала, демократа, земљорадника, СЛС-а и ЈМО-а. На састанку је одлучено да се изда заједничка декларација опозиције у „којој ће се показати да су изборни резултати фалсификовани од стране владиних органа“. И овај документ је у почетку замшљен као протест читаве опозиције, дакле и Сељачко-демократске коалиције, те је пројект текста заједничке декларације упућен челницима СДК у Загреб. Ипак до објављивања заједничког прогласа није дошло, а непотписана декларација, иза које је стајало пет поменутих странака, умножена је и у форми летка дељена народу.

Закључак

Шестојануарски режим био је јединствен покушај стварања интегралне југословенске нације између два светска рата. Узрок таквом настојању лежи у самом настанку Краљевине Срба, Хрвата и Слованаца. Српски народ који је подне неизмерне жртве

¹⁴ Прибићевић, С., *Диктатура краља Александра*, Просвета, Београд 1952, стр. 106–107.

у ратовима за ослобођење 1912-1918. Ушао је у стварање јужнословенске заједнице искрено, очекујући, да ће и други народи (који су из Великог рата изашли као поражена страна) искрено прихватити нову државу. Међутим већ од самог почетка заједничке егзистенције, пре свих хрватске политичке странке траже подршку за своје ставове изван заједничке државе и то код непријатељски настројених према Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Сукоби у парламенту и ван њега довели су прво до идеје о подели по етничком принципу и одвајању српских територија од хрватских и словеначких. Под притиском одређених политичких кругова Краљ Александар је напустио ово гледиште и окренуо се стварању јаке централне власти и јединствене југословенске нације. Иако већих отпора у земљи није било од ове политике се одступило још за живота Краља Александра. Екстремистичке пронацистичке снаге у земљи и ван ње (Усташе и њихови савезници) као и комунисти били су главни противници шестојануарског режима. Коминтерна, као комунистички међународни центар свим силама је настојала да руши Краљевину СХС (Југославију) и разбија српски народ. После атентата на Краља Александра напуштен је концепт интегралног југословенства, а екстремисти и терористи наставили су своју делатност против државе и српског народа.

Литература

- Димић Љ., Историја српске државности. Србија у Југославији, САНУ, Београд 2001.
- Димић, Љ., Држава, интегрално југословенство и култура, Књижевност, 1–2 3/1994.
- Ђорђевић, Ж., Сатирање српства у 19. и 20. веку, Драслер Партнер, Београд 2012.
- Јеротијевић, З., Пурић, С., Уставноправни развој Краљевине СХС и Краљевине Југославије 1918-1941. Са посебним освртом на формирање Бановине хрватске, Економика бр. 2 2013, стр. 113.
- Јовановић, С., Из историје и књижевности И, БИГЗ, Београд 1990.
- Кончар, Р., Опозиционе партије и аутономија Војводине 1929–1941., Мир, Нови Сад 1995.
- Петрановић, Б., Зечевић, М., Агонија две Југославије, Просвета, Београд 1991.
- Прибићевић, С., Диктатура Краља Александра, Просвета, Београд 1952.
- Службене новине Краљевине Југославије, бр. 221, 24. септембар 1931
- Стојков, Т., Опозиција у време шестојануарске диктатуре, Просвета, Београд 1969.